

ХҒТАР 19.01.80
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0009-0004-7849-6808>

<https://orcid.org/0000-0002-9504-9629>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-22-35>

Журналистерді қарулы қақтығыстарда қорғаудағы халықаралық ұйымдардың рөлі

Н.Н. Қабдыл*, Қ.Ө. Сақ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹kabdylova123@gmail.com, ¹kaisak64@mail.ru)

Аңдатпа. Халықаралық аренада қарулы қақтығыстардың қарқындылығы артып келе жатыр. Осыған байланысты, оқиға орнынан ақпарат тарататын журналистердің өміріне айтарлықтай қауіп төнеді. Бұл мақалада қарулы қақтығыс жағдайында журналистердің құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз етудегі халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін жан-жақты талданады. Зерттеу Женева Конвенциялары мен олардың қосымша хаттамаларын қоса алғанда, халықаралық нормативтік құқықтық актілердің қолданылуы мен тиімділігін зерттеуге, сондай-ақ БҰҰ мен ЮНЕСКО, Журналистерді қорғау комитеті және «Шекарасыз репортерлер» сияқты негізгі халықаралық ұйымдардың қызметін сараптауға бағытталған.

Авторлар халықаралық гуманитарлық құқықтың дамуының тарихи мәнін атап өтіп, қақтығыстардың әртүрлілігі және бұлыңғырлығымен сипатталатын соғыс қимылдарын жүргізудің қазіргі жағдайларына бейімделуіне баса назар аударады. Журналистер қақтығыс аймақтарында кездесетін мәселелер мен қиындықтарды және халықаралық ұйымдардың олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөлін талдауға ерекше назар аударылады.

Сондай-ақ, мақалада халықаралық және Ұлттық қорғаныс тетіктерін күшейту бойынша ұсыныстар, сондай-ақ қақтығыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистерге ақпараттық қамтамасыз ету мен білім беру бағдарламаларын жақсарту қажеттілігі ұсынылады.

Зерттеу жұмысының қорытынды тұжырымында авторлар қарулы қақтығыстардың үнемі өзгеріп отыратын сипаты контекстінде халықаралық нормативтік тетіктерді одан әрі дамыту және жетілдіру қажеттілігін айқындай отырып, журналистерді тиімді қорғау үшін жаһандық ынтымақтастықтың маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: Журналистің қауіпсіздігі, халықаралық гуманитарлық құқық, қарулы қақтығыстар, халықаралық ұйымдар.

Кіріспе

Қазіргі таңда журналистиканың рөлі, әсіресе қарулы қақтығыстар жағдайында аса маңызды. Бістық нүктелерде жұмыс істейтін журналистер көбінесе өмір мен өлім арасында жүріп қана қоймай, соғысушы тараптардың қауіп-қатерін, сөз бостандығын шектеуді және олардың кәсіби құқықтарына қол сұғуды қамтитын тәуекелдерге тап болады.

ЮНЕСКО-ның мәліметтеріне сүйенсек, 2023 жыл қарулы қақтығыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистердің қаза табуы бойынша рекордтық жыл болған. БАҚ қызметкерлерін өлтіру саны алдыңғы үш жылмен салыстырғанда екі есеге жуық өсті. Атап айтқанда, осы жылдың соңғы үш айында қақтығыс аймақтарында 27 журналист қайтыс болды. Бұл 2007 жылдан бері ең қауіпті жылдардың біріне айналды [1].

ВВС мәліметтері бойынша 1990 жылдан 2018 жылға дейін 2500-ден астам журналист қарулы қақтығыстың құрбанына айналған. БАҚ қызметкерлерінің құрбан болғандарының ең жоғары көрсеткіші 2006 жылы 155 өлімді құрады. Ал 2017 жылы бұл көрсеткіш 82 еді. Халықаралық журналистер федерациясының мәліметінше, 2018 жылы қызметтік борышын өтеу кезінде 32 бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкері қаза тапқан [2].

Халықаралық журналистер федерациясының мәліметі бойынша, 2023 жылы әлемде 94 журналист пен БАҚ қызметкері қаза тапты, олардың 68-і Газа секторындағы қарулы қақтығыс кезінде көз жұмған. 393 журналист әртүрлі елдерде қамауда отыр. Тұтқындалған журналистердің көпшілігі Қытайда — 80 адам, одан кейін Мьянма (54), Түркия (41), Ресей (40) және Беларусь (35). Федерация басшысы Доминик Прадальенің айтуынша, дүние жүзіндегі журналистердің өлімінің 72%-ы Израиль мен ХАМАС арасындағы соғыстың құрбандары. Ол сондай-ақ журналистерді қорғауда халықаралық құқық бойынша жаңа жаһандық стандарт әзірлеу керектігін атап өтті [3].

БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комиссары Фолькер Тюрктің айтуынша, 2023 жылы әлемде кем дегенде 46 журналист қаза тапқан. Бұл қылмыстардың көпшілігі әдейі жасалған болуы мүмкін. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша журналистерге қарсы қылмыстардың 86%-ы жазасыз қалады [4].

Шо Малколмның айтуынша, халықаралық құқық – мемлекеттер арасындағы конфликтілерді және ынтымақтастық сипатындағы қарым-қатынастарды реттейтін, мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ету үшін жасалған, мемлекеттегі билеуші таптың еркін білдіретін және қажет кезінде мемлекеттердің жеке немесе ұжымдық түрде мәжбүрлеу шарасы арқылы қорғалатын нормалар жиынтығы [5]. Соңғы жылдары журналистердің құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауға бағытталған халықаралық заңдар мен ұйымдардың өзектілігі күмән тудырмайды. Олардың баспасөз бостандығын қолдаудағы және журналистерді қудалаудан қорғаудағы рөлі мен үлесі зерттеушілердің, құқық қорғаушылардың және медиа мамандардың ерекше қызығушылығына айналады.

Мақаланың мақсаты - қарулы қақтығыстар жағдайында жұмыс істейтін журналистерді қорғауға бағытталған халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін

талдау. Біз осы тақырыпты қамтитын негізгі заңдар мен конвенцияларды, сондай-ақ негізгі халықаралық ұйымдардың іс-әрекеттерін, олардың жетістіктері мен қойылған міндеттерді іске асырудағы қиындықтарды қарастырамыз.

Соңғы онжылдықтардағы қарулы қақтығыстар миллиондаған бейбіт тұрғындардың өмірін қиды. Көптеген қарулы қақтығыстарда халықаралық гуманитарлық құқық (ХГҚ) пен адам құқықтарының өрескел бұзылуы жиі кездеседі. Белгілі бір жағдайларда бұл заң бұзушылықтардың кейбірі тіпті геноцид, соғыс қылмыстары немесе адамзатқа қарсы қылмыстар болуы мүмкін [4].

Соғыс кезіндегі журналистердің құқықтарын және осы қорғаудың шектеулерін түсіну өте маңызды. Бұл ұлттық заңнамада танылған құқықтар мен бостандықтарға да қатысты. Соғыс пен қақтығыстар өткен жерде заңды түрде рұқсат етілген және не рұқсат етілмейтін әрекеттер туралы нақты түсінік береді. Халықаралық гуманитарлық құқық нормалары жау тұтқындаған кезде әскери объектіге тікелей жақын орналасқан бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкеріне арнайы кепілдік және оны тұтқындау жағдайында қорғауға мүмкіндік бермейді. Дея мен Мартыненко бұл нормаларды нақтылап, ал әскери нысанның жанында ұсталған журналистке әскери тұтқын мәртебесі берілуі керек деп есептейді [6]. Көптеген журналистер соғыс аймағында тұтқындалған жағдайда не істеу керектігін білмеуі мүмкін немесе олар бейбіт тұрғындарға қарағанда ерекше қорғалатынына сенуі мүмкін. Осы салада жұмыс істейтін әрбір журналист үшін өз құқықтарын түсіну өте маңызды.

Қарулы қақтығыстар жағдайында бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерінің қауіпсіздігі мен құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету - халықаралық ынтымақтастықтың маңызды бағыты [7]. БАҚ-тың барлық қызметкерлері еркін өмір сүруге, жеке бас бостандығына қол сұғылмауына, әділ сотқа, заң алдындағы теңдікке құқығы бар. Осы құқықтардың кез келгенін бұзатын әрекеттер және журналистерге жасалған шабуылдар адам құқықтарын бұзумен тең. Олардың кейбіреулері, соның ішінде кісі өлтіру, азаптау және қатыгездік, адамгершілікке жатпайтын немесе арнамысты қорлайтын әрекеттер халықаралық қылмыстар қатарына жатқызылады, бұл мемлекеттік жауапкершілікті де, кінәлілердің жеке қылмыстық жауапкершілігін де арттырады [8].

Қорытындылай келе, қақтығыс аймақтарында Журналистерді қорғау жеке адамдардың өмірін сақтау мәселесі ғана емес, сонымен бірге сөз бостандығы, демократия және қоғамның ақпарат алу құқығы қағидаттарын сақтау мәселесі екенін атап өткен жөн.

Зерттеу әдістері. Әскери қақтығыстар аймақтарындағы журналистердің қауіпсіздігі Біріккен Ұлттар Ұйымының ерекше назарында. Бас Ассамблея барлық жерде 225 жанжалдасушы тараптарды журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға шақырады. 2013 жылы өзінің 68-ші сессиясында БҰҰ Бас Ассамблеясы 68/163 қарарын қабылдады. Бұл қарар бойынша 2 қарашаны журналистерге қарсы қылмыстары үшін халықаралық жазасыздықты тоқтату күні деп жариялады. Қарар мүше мемлекеттерді жазасыздыққа қарсы нақты шаралар қабылдауға шақырады [9].

Женева конвенцияларының 2-бабында былай делінген: «Бейбіт уақытта күшіне енетін ережелерден басқа, осы Конвенция екі немесе одан да көп Жоғары Уағдаласушы Тараптардың арасында жарияланған соғыс немесе кез келген басқа қарулы қақтығыс жағдайында (мысалы, егер олардың біреуі соғыс жағдайын мойындамаса) қолданылады. Конвенция сондай-ақ Жоғары Уағдаласушы Тарап аумағын толығымен немесе оның бір бөлігін басып алудың барлық жағдайларында, тіпті егер бұл басып алу қарулы қарсылық көрсетпесе де қолданылады». Женева конвенцияларының I хаттамасы жалпы 2-бапта қамтылған жағдайларды кеңейтеді, бұл хаттама қолданылатын жағдайларға «халықтың отаршылдық үстемдік пен шетелдік оккупацияға қарсы және нәсілшілдік режимдерге қарсы күресетін қарулы қақтығыстарды қамтиды» (1-бап, 4-тармақ) [10].

ХГҚ халықаралық емес қарулы қақтығыстарға қатысты екі түрлі құқықтық негізді анықтайды. Бір жағынан, Женева конвенцияларының жалпы 3-бабында «халықаралық сипатта емес қарулы қақтығыс болған жағдайда» кем дегенде ХГҚ-тың бірқатар ережелері қолданылуы керек деп көрсетілген. Конвенциялар «халықаралық емес қарулы қақтығыс» терминінің нені білдіретінін анықтамайды, бірақ қазіргі уақытта бұл термин мемлекеттің қарулы күштері мен үкіметтік емес қарулы топтар арасындағы немесе мемлекеттік емес қарулы топтар арасындағы қарулы қақтығыстарды білдіретіні кеңінен қабылданған. Женева конвенцияларының II хаттамасында оның ережелері «Жоғары Уағдаласушы Тараптың аумағында оның қарулы күштері немесе жауапты қолбасшылықпен оның аумағының бір бөлігіне осындай бақылауды жүзеге асыратын басқа ұйымдасқан қарулы топтар арасында болып жатқан қарулы қақтығыстарға, оларға үздіксіз және келісілген ұрыс қимылдарын жүргізуге және осы Хаттаманы қолдануға мүмкіндік береді» (1-бап).

Сонымен бірге, Халықаралық Қызыл Крест комитеті (ХҚКК) халықаралық емес қарулы қақтығыстарға ХГҚ-ны қолданудың төменгі шегін анықтау үшін зорлық-зомбылық қарқындылығы мен мемлекеттік емес құрылымдарды ұйымдастырудың келесі екі критерийін ұсынады:

Біріншіден, әскери әрекеттер ең төменгі қарқындылық деңгейіне жетуі керек. Бұл, соғыс қимылдары ұжымдық сипатқа ие болғанда немесе үкімет көтерілісшілерге қарсы құқық қорғау органдарының күшін ғана емес, әскери күш қолдануға мәжбүр болғанда болуы мүмкін.

Екіншіден, қақтығысқа қатысқан үкіметтік емес топтарды «жанжалға қатысушы тараптар» деп санау керек, бұл олардың әскери күштерін ұйымдастырғанын білдіреді. Мысалы, бұл күштердің белгілі бір командалық құрылымы болуы керек және үздіксіз әскери қимылдарды жүргізуге қабілетті болуы керек дегенді білдіреді.

Аталған шаралардың барлығы қарулы қақтығыс аймағындағы журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз болып көрінеді. Оларға қосымша кепілдіктер қажет. Петренко, Подольская, Невтрилолардың пікірінше, халықаралық және аймақтық актілердің мәтіндеріне «журналист» ұғымын енгізіп, заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет [9].

Бұл ұсынысқа ХҚКК заң кеңесшісі Робин Гайс қарсы, ол қарулы қақтығыстар жағдайында журналистер жан-жақты қорғалып жатыр деп есептейді. Гайстың

айтуынша, журналистер бірінші кезекте Женева конвенциясымен қорғалады [11]. Мұнда «бейбіт тұрғын» тіркесін «журналист» сөзімен қауіпсіз ауыстыруға болады, ал халықаралық емес қақтығыс жағдайында журналисті қорғау халықаралық құқықтың әдеттегі нормаларына сәйкес реттеледі.

Женева конвенциясы бірінші және екінші дүниежүзілік соғыс кезінде көргеніміздей, әскерлердің соңынан ерген (көбінесе формада) дәстүрлі соғыс репортерлерін қорғауды ұсынды. Бірақ бұл конвенцияның қорғау күші соғыстың жаңа түрлерінде мардымсыз болды. «Терроризмге қарсы жаһандық соғыс» деп аталатын соғыс 2001 жылы Ауғанстандағы соғыстан басталып, 11 қыркүйектегі шабуылдарға және 2003 жылы Иракты оккупациялауға, 2011 жылы Ливияға басып кіруге және ДАИШ-ке қарсы жалғасып жатқан соғысқа жауап ретінде жалғасты. Осы интервенциялардан кейін жаңа «сәтсіз мемлекеттерді» құру қаупі бар. Қауіптер мен тәуекелдерді пайдалану – журналистиканың негізі.

Талқылау. Қазіргі уақытта халықаралық және халықаралық емес сипаттағы қарулы қақтығыстар кезеңінде журналистерге және бұқаралық ақпарат құралдарының басқа өкілдеріне қатысты шабуылдар мен қауіптер саны артып келеді. Хассон атап өткендей, халықаралық гуманитарлық құқықтың қолданыстағы принциптері мен нормалары журналистерді сенімді қорғауды қамтамасыз етпейді [12].

Қарулы қақтығыстар аймақтарында Журналистерді қорғау контекстіндегі халықаралық заңдар мен ұйымдардың рөлін зерттей отырып, ең алдымен тиісті нормативтік актілердің пайда болуының тарихына назар аудару қажет. XX ғасырдан бастап, бірқатар жаһандық қақтығыстардан кейін халықаралық қауымдастық бейбіт тұрғындарды, оның ішінде журналистерді қорғау қажеттілігін белсенді түрде мойындады. Бұл тұрғыда 1949 жылғы Женева конвенциясы және оның қосымша хаттамалары қауіпсіздіктің негізгі принциптерін белгілейтін іргелі құжат қолданысқа енді.

Қазіргі халықаралық заңдар мен конвенциялар осы принциптерді дамытуды және нақтылауды жалғастырып жатыр. Мысалы, БҰҰ мен ЮНЕСКО журналистерді қорғау стандарттарын құру және жетілдіру бойынша белсенді жұмыс істейді. Бұл бағытта БҰҰ-ның 1738 қарары ерекше көзге түседі, ол журналистерге жасалған шабуылдардың кез-келген түрін айыптайды және оларды қорғаудың ажырамас құқығын көрсетеді.

Хассонның айтуынша, журналистердің құқықтарын халықаралық құқық негізінде нығайтуға кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі - қарулы қақтығыстар кезінде оларға қарсы жасалған қылмысқа ешбір жазаның қолданылмауы [12].

Журналистерді қорғау комитеті және Шекарасыз репортерлар сияқты халықаралық ұйымдар журналистердің құқықтарын бұзу жағдайын бақылау процесінде маңызды рөл атқарады. Олар ауқымды зерттеулер жүргізіп, тәуекелге ұшыраған журналистерге қолдау көрсетеді және халықаралық аренада баспасөз бостандығы мүдделерін белсенді түрде қорғайды.

Дегенмен, халықаралық заңдар болса да, журналистердің алдында тұрған бірқатар мәселелер мен қиындықтар әлі күнге дейін өз шешімін тапқан жоқ. Бұл осы заңдардың ұлттық деңгейде тиімсіз жүзеге асырылуына, белгілі бір елдердің билігінде саяси ерік-жігердің болмауына, сондай-ақ соғысушы тараптардың халықаралық міндеттемелерін елемейіне байланысты.

Қарулы қақтығыстар аймақтарында журналистерді қорғауға арналған халықаралық заңдар мен ұйымдарды талдауда халықаралық құқық пен дипломатияның көптеген аспектілеріне созылатын осы мәселенің жан-жақты сипатын атап өткен жөн.

Ең алдымен, қарулы қақтығыстар жағдайында әрекет ететін журналистер көбінесе адам құқықтарының бұзылуына, әскери қылмыстарға және басқа да ауыр қылмыстарға куә болатынын түсіну керек. Журналистердің қызметі құқық бұзушылық фактілерін ашып қана қоймай, оларды қауіп-қатерге душар етеді, өйткені билік немесе қақтығысушы тараптар оларды қауіп ретінде қарастыруы мүмкін.

Екінші жағынан, Женева конвенциялары және олардың қосымша хаттамалары сияқты халықаралық заңдар мен конвенциялар, сондай-ақ БҰҰ-ның көптеген қарарлары Журналистерді қорғау үшін белгілі бір кепілдіктер береді. Алайда, бұл қорғаныс механизмдерінің тиімділігі көбінесе олардың танылуына және ұлттық деңгейде жүзеге асырылуына байланысты.

Бугаева қарулы қақтығыс жағдайында кәсіби қызметті жүзеге асыру барысында, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкері өзінің қорғау құқығы шектелуі мүмкін екенін ескерту қажет деп есептейді [13]. Журналист нақты қорғауды да, қорғауды қамтамасыз ету құқығын да жоғалтпас үшін соғысушы тараптар барлық қажетті жағдайды жасауы керек.

Көптеген халықаралық ұйымдар қақтығыс аймақтарындағы Журналистерді қорғау міндетінің күрделілігін мойындай отырып, бұл мәселеге ерекше назар аударады. Мысалы, ЮНЕСКО журналистердің қауіпсіздігі және оларға қарсы зорлық-зомбылық қауіпі туралы есептерді үнемі жариялап отырады, бұл мәселені жеңілдетуге және оны шешудің жолдарын ұсынуға тырысады.

Дегенмен, қолданыстағы қорғаныс механизмдерін одан әрі жетілдіру қажет. Қазіргі заманғы қарулы қақтығыстар көбінесе гибридті сипатқа ие, мұнда дәстүрлі майдан сызықтары мен қатысушылар аз анықталады. Бұл тұрғыда журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жаңа тәсілдер мен стратегиялар қажет.

Жанжал жағдайында журналистерді тиімді қорғау үшін халықаралық ұйымдар мемлекеттердің халықаралық міндеттемелердің орындалуын қатаң бақылауды қамтамасыз етуі, дипломатиялық күш-жігерді жандандыруы және журналистердің қауіпсіздіктері мен құқықтарының қорғалуына ден қоюдың жаңа тетіктерін құруы тиіс.

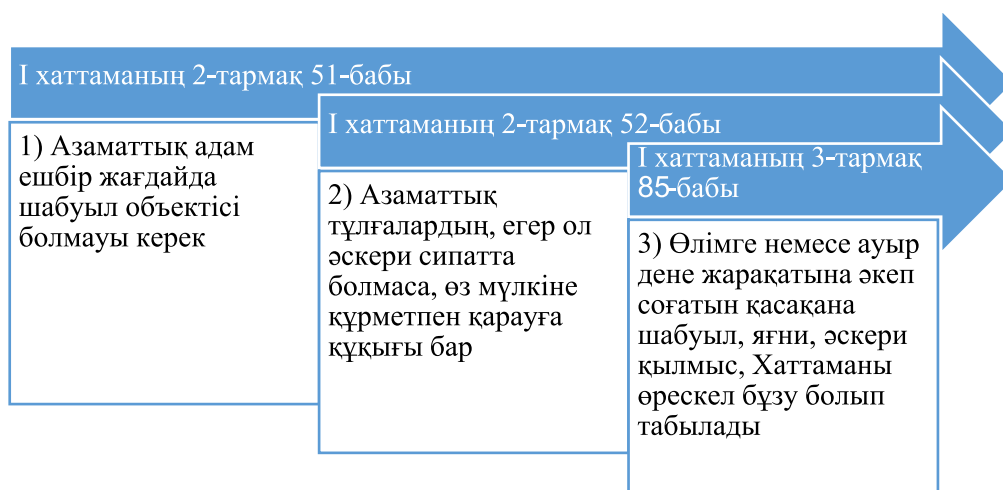
Соңғы 20 жылда мемлекеттер, көтерілісшілер, саясаткерлер, дипломаттар, белсенділер, демонстранттар мен журналистер қарулы қақтығыстарда халықаралық гуманитарлық құқық пен адам құқықтарына жүгінді. Олар Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңесінің қарарларында, БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің талқылауларында, оппозициялық қозғалыстың саяси брошюраларында, үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) есептерінде, сарбаздарды оқыту және дипломатиялық пікірталастарда үнемі айтылады. Халықаралық адам құқықтары және халықаралық гуманитарлық құқық қазір жердегі заңгерлер кеңес беретін көптеген әскери басшылар үшін маңызды заңнамалар. Ақырында, оларға халықаралық және әлі шектеулі дәрежеде ұлттық трибуналдардағы қорғаушылар мен прокурорлар жиі сілтеме жасайды және дәлелді үкімдерге негіз болады.

ХҚКК журналистер мен басқа да баспасөз өкілдеріне қарсы зорлық-зомбылық әрекеттерінің көбеюіне үнемі алаңдаулы. Бұл мәселе соңғы кездегі қақтығыстарда әсіресе өткір болды. Баспасөз өкілдерінің халықаралық гуманитарлық құқықты бұза отырып, тікелей шабуыл жасау қаупі артып отырғаны белгілі болды.

Соғыс аймақтарында жұмыс істейтін журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері көптеген қауіптерге тап болады. Жұмысының сипатына байланысты олар еріксіз қауіп-қатерге ұшырайды: олар соғыс аймағынан қашудың орнына, сол жаққа барады. Дегенмен, оларды күтіп тұрған ең ауыр қауіптердің бірі – оларға қарсы қасақана жасалған зорлық-зомбылық әрекеттері.

Бір қарағанда, Женева конвенциялары мен олардың Қосымша хаттамаларында баспасөз өкілдеріне екі бөлек сілтеме бар екенін ескере отырып, халықаралық гуманитарлық құқық журналистерді аз қорғайтындай әсер қалдыруы мүмкін (III Женева конвенциясының 4А(4) бабы және I Қосымша хаттаманың 79-бабы). Алайда, халықаралық гуманитарлық құқықтың басқа нормаларымен бірге осы ережелерді қайта оқып шықса, қолданыстағы заң нормаларына сәйкес журналистерді қорғау жан-жақты екені белгілі болады. Ең бастысы, I Қосымша хаттаманың 79-бабында халықаралық қарулы қақтығыстар кезінде журналистердің азаматтық тұлғалармен бірдей құқықтары мен қорғалу дәрежесі бар екендігі бекітілген. Қорғау халықаралық әдет-ғұрып құқығымен реттелетін халықаралық емес қарулы қақтығыстар жағдайлары үшін де солай деуге болады (Халықаралық гуманитарлық құқық бойынша ХҚКК зерттеуінің 34 нормасы).

Осылайша, халықаралық гуманитарлық құқық бойынша журналистерге берілетін қорғаудың толық бейнесін алу үшін Женева конвенциялары мен олардың қосымша хаттамаларындағы «азаматтық» сөзін «журналист» деген сөзбен ауыстыру жеткілікті. Яғни, журналистер мен азаматтық тұлғаларға берілетін негізгі кепілдіктер бірдей (1-суретке сәйкес). Алайда, өзара алмастыруға мүмкіншіліктің журналистерді қорғауда қаншалықты тиімді екендігі жөнінде пікірталас өте көп.

Сурет 1. Азаматтық тұлғаларға және журналистерге берілетін негізгі кепілдіктер
Ескерту: мәліметтер негізінде авторлармен құрастырылған [4].

Журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері қауіпсіздік мақсатында заңсыз қамауға алыну қаупі жоғары. Дәл осы салада «соғыс тілшілері» (III Женева конвенциясының 4А(4) бабы) мен «журналистер» арасындағы айырмашылық маңызды (I Қосымша хаттаманың 79-бабы). Бұл екеуі де, басқалары да бейбіт тұрғындар санатына жатады, бірақ соғыс тұтқыны мәртебесін тек соғыс тілшілері ала алады. Соғыс тілшілері ресми түрде қарулы күштерді алып жүруге құқылы. Осының арқасында тұтқынға түскен кезде олар қарулы күштердің мүшелерімен бірдей құқықтық мәртебе алады. Осы себепті соғыс тілшілері I Қосымша хаттамада және халықаралық гуманитарлық құқықта көзделген Женева III конвенциясының қорғауын пайдаланады [14].

«Әскери бөлімге тағайындалған журналист» деген ұғым қазіргі заманға сай. Ол алғаш рет 2003 жылы Иракқа басып кіру кезінде пайда болды және содан бері бүкіл әлемге тарады. Бұл ұғым халықаралық гуманитарлық құқықтың ешбір ережесінде кездеспейді және менің білуімше, нақты анықталмаған. Дегенмен, соғыс тілшілерін әдетте «әскери бөлімге бекітілген журналистер» деп атайтынын айтуға болады. Халықаралық гуманитарлық құқық мағынасында соғыс тілшісі болу үшін қарулы күштерде ресми аккредитация қажет. Осылайша, әскери бөлімге тағайындалған журналист ресми аккредитациядан өткен болса, заң тұрғысынан ол соғыс тілшісі болады [15].

Қорытындылай келе, қарулы қақтығыстар жағдайында журналистерді қорғауды күшейту үшін адам құқықтары мәселелері бойынша дипломатиялық күш-жігерді күшейту, халықаралық миссиялар мандатын кеңейту, журналистерге мақсатты оқыту жүргізу және медиа ұйымдарды өз корреспонденттерін қорғау тетіктерін құруға және іске асыруға ынталандыру ұсынылады.

Нәтиже. Қарулы қақтығыс аймақтарындағы журналистерді қорғау мәселесін зерттеу көптеген аспектілерді қамтиды. Олардың арасында технологиялық өзгерістер ерекше орын алады. Заманауи ақпараттық-коммуникациялық жүйелер журналистік қызметті түрлендіріп, мамандарға ақпаратты жинау, талдау және таратудың жаңа құралдарын ұсынды. Алайда, дәл осы технологиялар журналистерге қауіп төндіруі мүмкін, өйткені олардың әрекеттерін жанжал тараптары жіті бақылап отырады.

Тағы бір маңызды аспект - жергілікті журналистер мен шетелдік корреспонденттерге деген көзқарастың айырмашылығы. Көбінесе жергілікті журналистер шетелдіктермен салыстырғанда жоғары тәуекелге ұшырайды, өйткені олар өз мемлекеттері мен халықаралық ұйымдарды қорғауға сенеді, ал жергілікті тілшілер мұндай қолдаудан шет қалуы мүмкін қалады.

Сонымен қатар, жанжал жағдайында жұмыс істеу үшін журналистерді күшейтілген даярлау қажеттілігі туралы түсінік артып келеді. Заманауи оқыту бағдарламалары қауіпсіздік туралы білімді ғана емес, сонымен қатар медициналық көмек негіздерін, психологиялық тұрақтылықты және төтенше жағдайларда әрекет ету этикасын үйретуі керек.

Осылайша, қарулы қақтығыстар аймақтарында Журналистерді қорғау мәселесі жан-жақты болып табылады және мамандықтың құқықтық, саяси және практикалық аспектілерін ескеретін кешенді тәсілді қажет етеді.

Зерттеуді ескере отырып, әлемнің әртүрлі аймақтарында журналистерді қабылдау және олардың рөлі түбегейлі өзгеруі мүмкін екенін ескеру қажет. Кейбір мәдениеттерде оларды шетелдік үгіт-насихат тасымалдаушылары немесе тіпті жау ретінде қарастырады, бұл іс-қимыл аймақтарының мәдени және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін түсінуді ерекше өзекті етеді. Цифрлық дәуірде дәстүрлі журналистиканың рөлі өзгерді, өйткені блогерлер, қоғам белсенділері және тіпті қарапайым азаматтар әлеуметтік желілер арқылы қақтығыс аймақтарынан ақпарат көзі бола алады. Бұл кәсіби журналистерге берілген қорғауды кім қолдануы керек екенін анықтау үшін қосымша қиындықтар туғызады.

Журналистердің қақтығыс аймақтарындағы бітімгершілік миссияларымен өзара әрекеттесуі де маңызды аспект болып табылады. Осы миссиялармен, әсіресе БҰҰ-ның бітімгершілік миссиялары сияқты ынтымақтастық алдыңғы қатардағы журналистердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қосымша механизмі бола алады. Журналистердің құқықтарын бұзумен байланысты оқиғаларға ден қоюдан басқа, алдын алу шараларына баса назар аудару керек. Бұған оқыту, аймақтардағы жағдайды бақылау және ықтимал бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған дипломатиялық қызмет кіреді. Мұндай кешенді тәсіл Журналистерді қорғау мәселесінің жан-жақтылығын және осы мәселені пәнаралық шешу қажеттілігін көрсетеді.

Қорытынды. Кәсіби міндеті қарулы қақтығыс болып табылатын журналистер ХГҚ нормаларында қарулы қақтығыс аумағында болған азаматтық тұлғалар ретінде қарастырылады.

Соғысушы жақтың қолына түскен басқа баспасөз өкілдерінің қорғанысы да азаматтық деңгейде қамтылған. Біріншіден, егер олар ұсталған елдің азаматтары болмаса, олар IV Женева конвенциясында көзделген қорғауды пайдалана алады. Сонымен қатар, кез келген жағдайда журналистер мен басқа да баспасөз өкілдері I Қосымша хаттаманың 75-бабында жазылған, атап айтқанда, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін зорлық-зомбылық әрекеттеріне тыйым салатын ең болмағанда негізгі кепілдіктерді пайдаланады. Сонымен қатар, ол жазаланатын қылмыстары үшін қамауға алынғандарға әділ сот ісін жүргізуге кепілдік береді. Тұтқындалған баспасөз өкілдері халықаралық немесе халықаралық емес қарулы қақтығысқа байланысты ұсталғанына қарамастан бірдей негізгі кепілдіктерді пайдаланады. Бейбіт тұрғындар ретінде халықаралық емес қарулы қақтығыстағы журналистер 3-баптың барлық Женева конвенцияларына, I Қосымша хаттамаға және әдеттегі халықаралық құқыққа ортақ қорғауды пайдаланады.

ХГҚ-ның ең басты кемшілігі мен шектеуі – ол қарулы қақтығыс ауқымын қабылдамайтын ұжымдық зорлық-зомбылық нәтижесінде жағдайдың шиеленісуінің барлық жағдайларында халықаралық құқық қолданылмайды. Үстемдік ішкі заңнамамен ғана шектеледі. Ол халықаралық міндеттемелер мен халықаралық адам құқықтары құқығының нормалары аясында қолданылуы тиіс (атап айтқанда, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 19-бабы; Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, 19-бабы; Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, 10-бап) [16].

Осылайша, халықаралық құқық журналистерге кейбір ерекше белгілері бар халықаралық немесе халықаралық емес сипаттағы қарулы қақтығыс жағдайында бейбіт тұрғындарға берілетін қорғау режимін ұсынады. Журналистердің бүгінгі қақтығыстардағы қауіп-қатерлерін ескере отырып, кейбіреулер бұл қорғаныстарды оларды нақтырақ және бейімдеу арқылы күшейту керек десе, ал басқалары қолданыстағы қорғаныстар дұрыс қолданылған жағдайда жеткілікті деп санайды. Ең жақсы нұсқа қандай болса да, жергілікті қақтығыс болған жерлерде журналистерді қорғауға қатысты заң нормаларының орындалуы көп жағдайда тиімсіз болғаны даусыз, мұны журналистерге, сондай-ақ басқа да бейбіт тұрғындарға жасалған шабуылдар көрсетеді.

Авторлардың қосқан үлесі. Нұрбибі Қабдыл – тұжырымдаманы құру, зерттеу жүргізу. әдебиетпен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу. Қайрат Сақ – зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу және қолжазба мәтінімен жұмыс.

Әдебиеттер тізімі

1. Факт-чекинг: действительно ли на журналистов нападают все чаще? // BBC [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-43986891> (дата обращения: 12.09.2023).
2. 2023 год: тревожный рост числа журналистов, убитых в зонах конфликтов // UN [Электронный ресурс]. URL: <https://news.un.org/ru/story/2023/12/1447932> (дата обращения: 13.09.2023).
3. 2023 жылы тоқсан төрт журналист қаза тапты, деп хабарлайды ХЖФ // Халықаралық журналистер федерациясы, 2023 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/ninety-four-journalists-killed-in-2023-says-ifj> (қаралған күні: 25.10.2023).
4. Журналистер шабуылдардан жақсы қорғалуы керек, 2023 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/11/journalists-must-be-better-protected-attacks-turk-declares> (қаралған күні: 26.10.2023).
5. Шо Малколм Н. Халықаралық құқық. 1-кітап. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2017. – 115 б.
6. Дея Х.Х., Мартыненко Е. В. Халықаралық гуманитарлық құқықтағы журналистерді қорғаудың құралдары мен әдістері // LegalConcept. – 2017. – Т. 16. – №. 1. – 172-180 б.
7. Прошин В.А. Қарулы қақтығыстар жағдайында бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерін Халықаралық қорғаудың құқықтық негізі // Әскери істің гуманитарлық мәселелері. – 2019. – №. 4. – 21-24 б.
8. План действий ООН по обеспечению безопасности журналистов и проблеме безнаказанности [Электрондық нұсқа] URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTI-MEDIA/HQ/CI/CI/pdf/official_documents/UN-Plan-on-Safety-Journalists_EN_UN-Logo.pdf (дата обращения: 10.11.2023).
9. Петренко Е.Г., Подольская М.А., Невтрило В. А. Қарулы қақтығыс аймағындағы журналистердің құқықтық мәртебесі // Жаңа ғылым: тәжірибе, дәстүр, инновация. – 2017. – № 1-3. – 224-227 б.

10. Соғыс кезінде бейбіт тұрғындарды қорғау туралы 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенциясы. [Электрондық нұсқа]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_1.shtml (қаралған күні: 14.11.2023).
11. ХҚКК ресми сайты. [Электрондық нұсқа]. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/interview/protection-journalistsinterview-270710.htm> (қаралған күні: 20.11.2023).
12. Хассон Х.Д. Международно-правовая проблема защиты журналистов в условиях вооруженных конфликтов. - Москва, 2018.
13. Бугаева П.Н. Защита прав журналистов в условиях вооруженных конфликтов // Вопросы юстиции России. – 2020. – №. 7. – С. 521-526.
14. 1949 жылғы 12 тамыздағы Женева конвенцияларына Халықаралық қарулы қақтығыстардың құрбандарын қорғауға қатысты қосымша хаттама (I және II Хаттама), 8 маусым 1977 ж. [Электрондық нұсқа]. URL: www.globalmediajournal.com (қаралған күні: 04.12.2023).
15. Женевская конвенция о защите гражданского населения во время войны от 12 августа 1949 года // Международное гуманитарное право в документах / Ю. М. Колосов, И. И. Котляров. – М.: Издательство министерства международного права, 1996. – С. 266-333.
16. Основные международные договоры по правам человека. Нью-Йорк и Женева, 2006. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/CoreTreatiesru.pdf> (дата обращения: 10.12.2023).

References

1. Fakt-checking: dejstvitel'no li na zhurnalistov napadayut vse chashche? [Fact-checking: Are journalists really being attacked more often?] [Electronic resource]. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-43986891> (Accessed: 12.09.2023). [in Russian]
2. 2023 god: trevozhnyj rost chisla zhurnalistov, ubitykh v zonakh konfliktov [2023: The number of journalists killed in conflict zones], 2023 [Electronic resource]. Available at: <https://news.un.org/ru/story/2023/12/1447932> (Accessed: 13.09.2023). [in Russian]
3. Ninety-four journalists killed in 2023, says IFJ // IFJ, 2023 [Electronic resource]. Available at: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/ninety-four-journalists-killed-in-2023-says-ifj> (Accessed: 15.10.2023).
4. UN. «Journalists must be better protected from attacks, Türk declares. International Day to End Impunity for Crimes against Journalists1» 2023. [Electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/11/journalists-must-be-better-protected-attacks-turk-declares> (Accessed: 26.10.2023).
5. Shaw Malcolm N. International Law. Book 1 (National Translation Bureau, Almaty, 2017, 115 p.).
6. Deya H. H., Martynenko E. V. means and methods of protecting journalists in international humanitarian law, LegalConcept, 1 (16), 172-180 (2017).
7. Proshin V. A. The legal basis for the international protection of media workers in the context of armed conflicts // Humanitarian problems of the military case. – 2019. – №. 4. – pp. 21-24.
8. Plan dejstvij OON po obespecheniyu bezopasnosti zhurnalistov i probleme beznakazannosti [The plan of action on ensuring the security of journalists and the problem of security] [Electronic resource]. Available at: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/>

official_documents/UN-Plan-on-Safety-Journalists_EN_UN-Logo.pdf (Accessed: 10.11.2023). [in Russian]

9. Petrenko E.G., Podolskaya M.A., Nevtrilo V. . The legal status of journalists in the zone of Armed Conflict //New Science: Experience, Tradition, Innovation. – 2017. – №. 1-3. – pp. 224-227.

10. Geneva Convention of August 12, 1949 on the protection of civilians during war. [Electronic resource]. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_1.shtml (Accessed: 14.11.2023).

11. Official website of the ICRC. [Electronic resource]. Available at: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/interview/protection-journalistsinterview-270710.htm> (Accessed: 20.11.2023).

12. Hasson H.D. The international legal problem of protecting journalists in the context of armed conflicts //Moscow. – 2018.

13. Bugaeva P.N. Protection of the rights of journalists in the context of armed conflicts //Problems of Justice of Russia. – 2020. – №. 7. – pp. 521-526.

14. Additional protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949 on the protection of victims of international armed conflicts (protocols I and II), June 8, 1977 [electronic resource]. Available at: www.globalmediajournal.com (Accessed: 04.12.2023).

15. Zhenevskaya konventsiya o zashchite grazhdanskogo naseleniya vo vremya voyny ot 12 avgusta 1949 goda [Geneva Convention on the Protection of Civil Population During War of August 12, 1949]. Kolosov Yu.M., Kotlyarov I.I., eds. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo v dokumentakh [International Humanitarian Law in Documents]. Moscow, Izd-vo MNI mezhdunarodnogo prava, 1996, pp. 266-333.

16. Osnovnye mezhdunarodnye dogovory po pravam cheloveka [Main international agreements on the rights of people]. New York and Geneva, 2006. [electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/CoreTreatiesru.pdf> (Accessed: 15.10.2023). [in Russian]

Н.Н. Кабдыл, К.О. Сак

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Роль международных организаций в защите журналистов во время вооруженных конфликтов

Аннотация. Интенсивность вооруженных конфликтов на международной арене растет. В связи с этим жизнь журналистов, распространяющих информацию с места происшествия, подвергается серьезной опасности. В данной статье всесторонне проанализирована роль международных законов и организаций в обеспечении защиты прав и безопасности журналистов в условиях вооруженного конфликта. Исследование направлено на изучение применения и эффективности международных нормативных актов, включая Женевские конвенции и их дополнительные протоколы, а также на анализ деятельности основных международных организаций, таких как ООН и ЮНЕСКО, комитет по защите журналистов и Репортеры без границ.

Авторы подчеркивают историческую сущность развития международного гуманитарного права и подчеркивают адаптацию к современным условиям ведения военных действий, характеризующимся разнообразием и размытостью конфликтов. Особое внимание уделяется анализу проблем и трудностей, с которыми сталкиваются журналисты в зонах конфликта, и роли международных организаций в защите их прав и свобод.

В статье также представлены рекомендации по усилению механизмов международной и национальной обороны, а также необходимость улучшения информационного обеспечения и образовательных программ для журналистов, работающих в зонах конфликтов.

В заключении исследовательской работы авторы подчеркивают важность глобального сотрудничества для эффективной защиты журналистов, определяя необходимость дальнейшего развития и совершенствования международных нормативных механизмов в контексте постоянно меняющегося характера вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: безопасность журналиста, международное гуманитарное право, вооруженные конфликты, международные организации.

N.N. Kabdyl, K.O. Sak

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The role of international laws and organizations aimed at protecting journalists in armed conflicts

Abstract. The intensity of armed conflicts on the international stage is increasing, posing significant risks to the lives of journalists disseminating information from conflict zones. This article provides a comprehensive analysis of the role of international laws and organizations in ensuring the protection of rights and safety of journalists in armed conflict situations. The study focuses on examining the application and effectiveness of international legal acts, including the Geneva Conventions and their Additional Protocols, as well as analyzing the activities of major international organizations such as the UN and UNESCO, the Committee to Protect Journalists, and Reporters Without Borders.

The authors highlight the historical essence of the development of international humanitarian law and emphasize its adaptation to modern conditions of warfare, characterized by diversity and ambiguity in conflicts. Special attention is given to the analysis of problems and challenges faced by journalists in conflict zones, and the role of international organizations in protecting their rights and freedoms.

The article also presents recommendations for strengthening international and national defense mechanisms, as well as the need to improve informational support and educational programs for journalists working in conflict zones.

In the conclusion of the research, the authors underscore the importance of global collaboration for the effective protection of journalists, identifying the necessity for further development and refinement of international regulatory mechanisms in the context of the constantly changing nature of armed conflicts.

Keywords: journalist's safety, international humanitarian law, armed conflicts, international organizations.

Авторлар туралы ақпарат:

Қабдыл Н.Н. – журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сақ Қ.Ө. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, журналистика және саясаттану факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kabdyl N.N. – doctoral student of the Faculty of journalism and political science, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Sak K.O. – candidate of philological sciences, professor, Head of the Faculty of journalism and political science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).